

УДК 327::911.3(497.11)»1914»  
(082)(049.3)

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС  
NATIONAL INTEREST

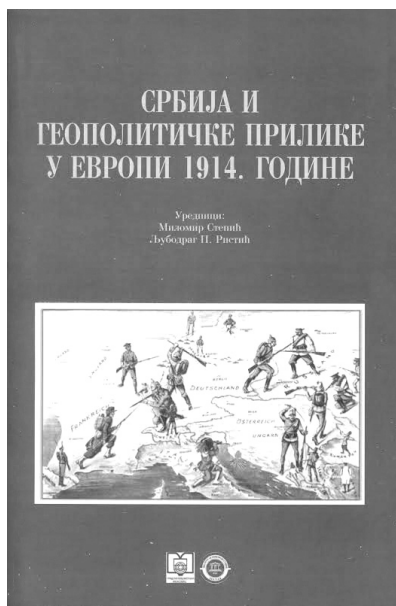
Година XII, vol. 25

Број 1/2016

стр. 255-262

*Стефан Милошевић\**

## Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године



(ур. Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић),  
Лајковац–Београд: Градска библиотека Лајковац,  
Институт за политичке студије, 2015, 357 стр.

Године 2014. обележено је сто година од почетка Првог светског рата. Као и свака годишњица, и ова је била повод да се организује низ културних и научних догађаја, који су

\* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

били прилика да се одређене историјске чињенице поново размотре из новог временског и научног угла. Последњих година је присутна тенденција ревизије историје, чему теже историчари из поражених земаља, као и поједини представници западноевропске историографије с циљем да се на основу тако ревидиране историје кривица за избијање рата пребаци на земље победнице како би се променио њихов положај у актуелним међународним односима. Та чињеница дала је посебну актуелност научним скуповима који су својим радом аргументовано супротставили таквом ставу. У низу таквих скупова издваја се научни скуп Србија и геополитичке прилике у Европи, који је одржан 12. децембра 2014. године. Како следи из самог назива скупа, као важан аспект излагања на скупу поред историјских тема значајно место посвећено је геополитичком осветљавању догађаја из 1914. године.

На основу саопштења на скупу издат је зборник радова. Радови у зборнику подељени су у две велике тематске целине – Србија, велике силе и неминовност рата и (Не) променљивост слике о Србији и Великом рату. Тако су обухваћене обе тематске целине које су учесници скупа хтели да осветле у току скупа. Аутори су се посветили анализи противречности епохе (Љ. Димић, Србија и Први светски рат – противречности епохе и узроци сукоба), узроцима сукобима и геополитичким аспирацијама Аустроугарске (Ж. Ђурић, Д. Траиловић, Први светски рат и геополитичке аспирације Аустроугарске на почетку XX века – општи политиколошко-историјски аспекти). Значајно је и осветљавање геостратегијског положаја Србије и њене војне доктрине (С. Ђукић, Утицај геостратегијског положаја Србије на развој организације, формације и војне доктрине српске војске почетком XX века; А. Животић, Генерал Драгутин Милутиновић о операцијама ужичке војске 1914. године). Тумачењем места и улоге Србије у Првом светском рату сагледано је и са аспеката злоупотреба историје и слике Србије у очима странаца (М. Кнежевић, Разумевање у паноптикуму Великог рата – осврт на тумачење ратне прошлости Србије у историјском и политичком искуству, Љ. Ристић, Српски народ у белешкама странаца током Првог светског рата и Р. Гаћиновић, Млада Босна и стара злоупотреба историје).

У првом делу зборника, посвећеном историјско-геополитичким приликама уочи избијања Првог светског рата, истиче се рад Миломира Степића *Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта првог и другог закона геополитике* (стр. 55–78). Рад је посвећен преиспитивању двају закона геополитике који подразумевају супротстављеност телурократије и таласократије, односно стратешких блокова груписаних на основу заједничких потреба за експанзијом. Узроци одређених геополитичких дешавања ређе се могу објаснити деловањем великих сила ради превазилажења комплекса или подизања експанзионистичких замаха на виши ниво. Међутим, уочи Великог рата десила се својеврсна геополитичка аномалија, јер су Велика Британија и Француска као поморске силе дочекале Велики рат у савезништву са Русијом која је била копнена сила. Немачка и Русија, две истоветне силе, нашле су се на супротстављеној страни због Балкана. Ни Русија, ни Француска, ни Велика Британија нису смеле да дозволе да Немачка обезбеди пут до малоазијских мореуза и пробије пут на Блиски исток. Геополитички положај Србије, пак, био је одређен физичко-географским датостима и балканским интересима великих сила. Сви долински путеви који повезују Европу с Блиским истоком пролазили су кроз Србију. Да је Србија била у немачкој политичкој орбити, све би било много лакше по Немце који би без већих тешкоћа успоставили клин међу таласократијама. Међутим, како то није био случај, Србија се наша на удару немачке експанзионистичке политике, што је уз њен однос према Русији, одредило њен положај пред Велики рат. Зато случај Великог рата наводи на закључак да су могућа одступања од основних геополитичких закона. Она се дешавају када геополитичка, геоекономска и геостратегијска реалност учини да се сврставање одигра супротно тој подели што резултира дисбалансом снага. На основу свега наведеног аутор поставља два питања: да ли се супротне силе после савезништва међусобно разрачунавају после рата и да ли би рат уопште избио да је прерасподела снага и супарништва одиграла у складу са законима? Како се то није десило ни у Првом ни у Другом светском рату, а не дешава се ни данас, то умногоме поставља питање

ваљаности геополитичких закона уопште, који лако могу бити пренебрегнути услед других јаких интереса.

Сличном темом бави се и Далибор Денда у раду Геополитичке прилике у Европи и српски ратни план 1914. године (стр. 111–137) у ком се историјска и геополитичка тема преплићу кроз појам ратног плана под којим се подразумева систем планираних активности у мирнодопском периоду за случај избијања рата. Аутор истиче да се припремању планова за случај напада Аустроугарске приступило релативно касно, тек 1908. године, што се објашњава постојањем Тајне конвенције из 1881. године. Међутим, како је конвенција није била продужена 1891. године, сматрало да је њено дејство истекло, те се јавила потреба за разрадом ратног плана у случају напада Аустроугарске. Догађаји (Царински рат, Анексиона криза, Балкански ратови) показали су да је неопходно разрадити план за напад са севера. На основу тога се у раду даље осветљава како је геостратегијски и спољнополитички положај Србије утицао на темпо израде и карактер ратног плана према Аустроугарској. На израду плана утицали су следећи фактори: положај на северозападном фронту, однос снага у сразмери с потенцијалним противником, развијеност и усмереност железничких комуникација, као и постојање евентуалних савезника. На свим овим плановима положај Србије није био веома повољан: на северозападном фронту било је више могућности за окупацију, што је и железница омогућавала и олакшавала. Осим тога, почетком XX века Србија није била ни у једном званичном савезништву (чак ни са Русијом која се традиционално сматрала заштитницом Србије), те Денда закључује да су планови сачињавани без узимања у обзир таквих савезника, те и не чуди што укупан историјат израде ратног плана показује да је рат са Аустроугарском био крајње непожељан сценарио за Србију.

У другом делу зборника груписани су радови нешто другачијег усмерења у којима се теми Великог рата приступа из угла покушаја ревизије, интелектуалне историје и филозофије историје. Питању ревизионизма историјских погледа на узроке избијања Првог светског рата посвећен је рад Милета Бјелајца *Слика Србије у огледалу нове ревизије* (стр. 187–210). У раду се полази од двају

противречних гледишта на избијање Првог светског рата. Према традиционалном погледу на почетак Првог светског рата Централне силе прихватиле су Сарајевски атентат само као повод за започињање рата с циљем да се оствари нова расподела моћи у Европи и свету. Друго, пак, тумачење не посматра Балкан као место сукоба интереса великих сила, већ као место деловања локалних национализама који су и изазвали сукоб. У оквиру овог тумачења екстремнија струја истиче да је српска влада организовала Сарајевски атентат, док умеренија струја истиче да је знала за спремање атентата, али није учинила ништа да га спречи. У међусобном односу наведених двају гледишта важно је расветлити питање релевантности српске историографије по том питању. Нажалост, у дискусијама између ове две струје мишљење и аргументи српске историографије често се не узимају у обзир и њен важан допринос овом питању често се критички узима као тенденциозан. Аутор даље истиче да тренд ревизије почиње у последњој деценији XX века и открива његове главне особине: не износе се новооткривени извори, али се одбацују проверена знања, померају се аргументи који би довели у питање нове тезе, ревизионистичке претензије обично уживају политичку подршку, док већина историчара остаје при ранијим интерпретацијама. Навођење ових особина на основу ревизионистичке литературе има посебан значај јер наводи својеврсне проблеме на које српска историографија треба да одговори у новом кључу.

Важно место у овом делу зборника заузимају и радови посвећени различитим аспектима интелектуалне историје овог периода, у којима се кроз осветљавања живота и рада истакнутих представника одређених народа и њихових међусобних веза даје другачије виђење узрока, тока и последица Првог светског рата. У уводу свог рада Преписка српских интелектуалаца као извор за историју Првог светског рата – из ратних писама Јована М. Жујовића (1915–1918) (стр. 211–246) Мира Радојевић истиче значај таквих истраживања. Наиме, у години у којој се обележава сто година од почетка рата, питање одговорности за избијање рата померило је на други план потрагу за недовољно коришћеним изворима и отварање непроучаваних тема. Као један од таквих извора

ауторка наводи мемоарска сведочанства и богате приватне преписке које могу бити драгоцен извор за разумевање међусобних веза истакнутих појединаца, затим њихових ставова о рату, патриотских осећања и спољнополитичких ставова. Сви наведени елементи остају занемарени при окренутости политичкој, дипломатској и војној историји. Једна од значајних преписки за историју Првог светског рата је свакако преписка Јована М. Жујовића, истакнутог научника и друштвеног посленика. Преписка прати његов боравак у Паризу од 1915. до 1919. године у оквиру ширег плана о слању културних јавних радника у престонице савезничких и неутралних земаља, како би изборили што боље позиције за помоћ српској војсци у току ратних дејстава и положај српске државе на послератним преговорима. Из преписке се тако сазнаје да је већина српских интелектуалаца у иностранству била незадовољна радом српске владе и Николе Пашића и ставила се у опозицију, док је Јован Жујовић своје деловање ставио у службу српске владе и није хтео да је критикује и опозиционо делује, иако није био задовољан њеним радом. Из преписке се такође може сазнати о преговорима са француским интелектуалцима и представницима како званичних француских власти, тако и опозиције и његових ставова о националном питању, патриотизму и атмосфери која је владала у тим круговима. Значајан круг тема чини и онај круг тема везан за деловање Француско-српског комитета чија је делатност била усмерена на задовољење потреба српских војника и избеглица у Француској. У многим писмима Јован Жујовић изражава разочарење понашањем српских избеглица, које показују мањак саосећања са сународницима и не показују нарочиту жељу да се врате у своју земљу. Патриотска осећања и ставови Јована Жујовића могу се пратити и приликом писања чланака за Југословенску енциклопедију коју је уређивао Александар Белић у циљу убеђивања савезника да се после рата створи јединствена држава Јужних Словена. Јован Жујовић у својим енциклопедијским чланцима даје кратке описе геолошких карактеристика југословенских земаља, а понајвише Србије, коју, како пише Белићу, не може кратко описати и ставља је пре Југославије.

Питању ставова и међусобних односа српских и француских интелектуалаца уочи Великог рата посвећен је и рад Александре Колаковић Француски интелектуалци и Србија у предвечерје Великог рата (стр. 279–301). Ауторка истиче супротстављене ставове француских и немачких интелектуалаца по бројним питањима историје и културе, те је у том смислу Велики рат, осим војног, представљао и сукоб идентитета, борбу култура и судар идеја двеју средина. Поред блискости и утицаја аустријско-немачког културног модела, уочи Балканских ратова и током њих, у Србији се успоставља и француски културни модел, те и Србија постаје супротстављена Немачкој у том погледу. На појављивање интересовања за Србију и Србе код француских интелектуалаца у наведеном периоду утицали су бројни разлози, међу којима су пре свега положај Француске у међународним односима после 1871. године, пангерманизам, буланжизам, афера Драјфус и Фрацуско-руски споразум из 1894. године. Зато и не чуди чињеница да су се најзначајнији интелектуалци тог времена бавили српским питањем, попут Виктора Берара, уредника значајног часописа Париска ревија, Албера Малеа, професора историје дипломатије краља Александра Обреновића, Ернеста Денија, аутора брошуре Велика Србија, Огиста Говена, итд. Њихова улога је била у проширивању и преношењу знања о Србији у француски и европски друштвени и политички живот, истицање заједништва српских и француских интереса, а сарадња са српским интелектуалцима попут Милована Миловановића, Јована Жујовића, Гргура Јакшића и Косте Куманудија утицала је на афирмацију српског питања од времена Анексионе кризе до почетка Првог светског рата, политичко приближавање Француској, однос Србије са савезницима у току самог рата, развој и реализацију југословенске идеје, а поставила је основе за културни утицај Француске у будућој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. На основу тога ауторка долази до закључка да је сарадња интелектуалаца умногоме допринела уобличавању савезничких односа у рату, као и решавању бројних политичких, економских и културних питања која су отворена у току рата.

Захваљујући тематској разноврстности заступљених радова у зборнику се осветљавају сва релевантна питања везана за почетак Првог светског рата из угла политичке, војне и интелектуалне историје, политикологије, геополитике и филозофије историје. Таква интердисциплинарна концепција зборника даје добру основу и подстрек за будућа истраживања Великог рата, и то не само његовог почетка, већ и тока, завршетка и последица које ће оставити на српско и целокупно европско друштво.<sup>2</sup>

■  
\* Овај рад је примљен 25. априла 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. маја 2016. године.